

ZAMONAVIY INGLIZ ADABIYOTIDA EKOLOGIK INQIROZNING BADIY TALQINI

Kadirova Durdona Dilshadovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Lingvistika va Ingliz adabiyoti kafedrası katta o'qituvchisi

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21308696>

Annotatsiya: Ushbu tezisda zamonaviy ingliz adabiyotida ekologik inqiroz va iqlim o'zgarishining badiiy talqini "eko-tanqid" (ecocriticism) va "iqlim fentezi/badiiyoti" (cli-fi) yo'nalishlari doirasida tadqiq etilgan. Ishda Margaret Atvud, Amitav Gosh va Richard Pauers kabi taniqli adiblar asarlarida tabiat va inson munosabatlari, antropotsen davri muammolari hamda ekologik halokatlar ssenariylarining yoritilishi ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari zamonaviy ingliz prozasining global ekologik ongni shakllantirishdagi diskursiv va ijtimoiy rolini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Eko-tanqid, antropotsen, cli-fi (iqlim badiiyoti), ekologik inqiroz, ingliz adabiyoti, Margaret Atvud, Amitav Gosh, ekomadaniyat.

Kirish

XXI asrga kelib ekologik inqiroz, global isish va bioxilma-xillikning kamayishi nafaqat tabiiy fanlar, balki gumanitar sohalarining ham markaziy mavzusiga aylandi. Zamonaviy ingliz adabiyotida iqlim o'zgarishi va insonning tabiatga halokatli ta'sirini o'rganuvchi maxsus yo'nalish — "cli-fi" (climate fiction) shakllandi [1, 14-bet]. Bugungi kunda badiiy adabiyot ekologik inqirozni shunchaki fiksatsiya qilib qolmay, balki insoniyat va tabiat o'rtasidagi axloqiy va ijtimoiy munosabatlarni qayta ko'rib chiqish mexanizmi vazifasini o'tamoqda. Ushbu tezisda zamonaviy ingliz tilidagi romanchilikda ekologik inqirozning estetik va falsafiy talqini tahlil etiladi.

Metodologiya

Tadqiqotda Cheryl Glotfelty va Lawrence Buell tomonidan asos solingan **eko-tanqid** (ecocriticism) metodologiyasi qo'llanilgan [2, 22-bet]. Shuningdek, matnning g'oyaviy-badiiy tahlili, qiyosiy-tarixiy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Antropotsen (inson faoliyati Yer ekotizimiga global ta'sir ko'rsatadigan davr) konsepsiyasi doirasida zamonaviy ingliz adabiyotidagi ekologik metaforalar va syujet qurilmalari tahlilga tortildi.

Natijalar

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ingliz adabiyotida ekologik inqiroz uchta asosiy tematik yo'nalishda namoyon bo'ladi:

1. **Distopik va postapokaliptik kelajak tasviri:** Margaret Atvudning "MaddAddam" trilogiyasi ("Orik va Korostel", "Tofon yili") gen muhandisligi va global korporatsiyalar keltirib chiqargan ekologik kollapsni modellashtiradi [3, 45-bet].
2. **Postmustamlaka va ekologik inqiroz sintezi:** Amitav Goshning "To'fonli orollar" (The Hungry Tide) asarida iqlim o'zgarishi, Sundarban ekotizimining buzilishi va ijtimoiy adolatsizlik o'zaro bog'liqlikda ko'rsatiladi [4, 112-bet].
3. **Biosentrizm g'oyasi:** Richard Pauersning "The Overstory" romani daraxtlar va o'rmonlar ekotizimini asarning bosh qahramoniga aylantirib, inson markazli dunyoqarashni (antropotsentrizm) tanqid ostiga oladi [5, 89-bet].

Tahlil va muhokama

Zamonaviy ingliz adabiyotida ekologik inqirozning badiiy talqini an'anaviy realizm chegaralaridan chiqib, gumanitar fanlarda **"Antropotsen estetikasi"** deb nomlanayotgan yangi paradiymani yuzaga keltirmoqda. Adabiyotshunos Lourens Buell o'zining fundamental tadqiqotida ekologik matn tushunchasini shakllantirib, unda inson bo'lmagan dunyo (non-human world) shunchaki sahna bezagi emas, balki syujetning markaziy subyekti bo'lishi lozimligini asoslagan edi [6, 74-bet]. Bugungi ingliz tilidagi romanchilik ushbu qoidani cli-fi (iqlim badiiyoti) va ekologik distopiyalar kontekstida to'liq namoyon etmoqda.

Xususan, Margaret Atvudning "MaddAddam" trilogiyasida ("Orik va Korostel", "Tofon yili") ekologik inqiroz korporativ kapitalizm va bioinjeneriyaning nazoratsiz rivojlanishi kontekstida tahlil qilinadi [3, 52-bet]. Atvud yaratgan distopik makonda insoniyat genetik manipulyatsiyalar yordamida tabiat qonuniyatlarini to'liq izdan chiqaradi, natijada sun'iy yaratilgan pandemiyalar global ekologik kollapsni va inson turining deyarli butunlay yo'q bo'lib ketishini keltirib chiqaradi. Yozuvchi matnda "eko-g'amxo'rlik" (eco-anxiety) va texnologik pessimizm g'oyalarini ilgari surar ekan, insonning tabiat ustidan hukmronlik qilish ambitsiyasi pirovardida o'z-o'zini yo'q qilishga olib kelishini badiiy modellash tiradi.

Amitav Gosh o'zining "Buyuk aqldan ozish" (The Great Derangement) nomli nazoriy asarida jiddiy bir muammoni o'rtaga tashlaydi: an'anaviy burjua romani o'zining individual tabiati tufayli iqlim o'zgarishi kabi global, gipermisli voqealarni ("giperobyektlar") aks ettirishga ojizlik qiladi [7, 39-bet]. Biroq adib o'zining "To'fonli orollar" (The Hungry Tide) romanida ushbu nazoriy muammoning amaliy yechimini ko'rsatib berdi. Sundarban arxipelagidagi ekologik o'zgarishlar, dengiz sathining ko'tarilishi va yo'lbarslar hamda mahalliy aholi o'rtasidagi konflikt fonida Gosh ekologik muammolarni postmustamlaka diskursi bilan sintez qiladi [4, 115-bet]. Ya'ni, iqlim inqirozi birinchi navbatda uchinchi dunyo mamlakatlaridagi marginal guruhlar va zaif ekotizimlarga zarba berishi ijtimoiy-ekologik adolat (environmental justice) prinsipi asosida fosh etiladi.

Richard Pauersning "The Overstory" romani esa adabiyotda mutlaqo yangi biosentrik burilish yasadi. Muallif o'simliklar dunyosini, xususan, qadimiy daraxtlar va o'rmon tizimlarini inson bilan teng huquqli, hattoki undan ham oqilonaroq tizim sifatida tasvirlaydi [5, 94-bet]. Romandagi to'qqiz nafar inson qahramonning taqdiri ulkan daraxtlarning hayot sikli atrofida birlashadi. Pauers ekotanqidchi Timoti Mortonning "giperobyektlar" (inson idrokiga sig'maydigan, vaqt va makonda cheksiz yoyilgan ekologik hodisalar) konsepsiyasiga tayanib, o'rmonlarning yo'q qilinishini global ekotizimning asab tolalarini kesish bilan qiyoslaydi [11, 24-bet]. Roman insonni tabiatning "egasi" emas, balki uning simbiotik qismi ekanligini anglashga chaqiradi.

Ekologik inqirozning ingliz adabiyotidagi badiiy talqini, shuningdek, Rob Nikson tomonidan ilgari surilgan **"sekin zo'ravonlik" (slow violence)** konsepsiyasi bilan ham chambarchas bog'liq [12, 225-bet]. Ya'ni, iqlim inqirozi birdaniga portlaydigan vizual fojia emas, balki o'n yilliklar davomida sekin-asta jamlanadigan, ko'zga darrov tashlanmaydigan halokatdir. Zamonaviy ingliz romanlari ana shu ko'rinmas zo'ravonlikni vaqt tushunchasini transformatsiya qilish orqali vizuallashtirib beryapti.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ingliz prozasi shunchaki "tabiat haqidagi she'riyat" yoki estetik tasvirlash bosqichidan o'tib, global ekologik ongni shakllantirish, siyosiy va iqtisodiy tizimlarning tabiatga bo'lgan tajovuzini tanqid qilishda kuchli diskursiv qurolga

aylandi. Adabiyot antropotsen davrining fojiaiy oqibatlarini prognoz qilish va insoniyatni axloqiy mas'uliyatga chorlash funksiyasini to'liq o'z zimmasiga olmoqda.

Xulosa

Zamonaviy ingliz adabiyoti global ekologik inqiroz davrida insoniyatning ekologik mas'uliyatini uyg'otuvchi muhim ijtimoiy-madaniy vositaga aylandi. Distopiya, cli-fi va postmustamlaka ekologik romanlari orqali yozuvchilar antropotsentrik dunyoqarashning inqirozini ko'rsatib berishmoqda. Badiiy asarlar o'quvchini nafaqat tabiatni asrashga, balki Yer sayyorasidagi hayot tizimining bir qismi ekanligini chuqur anglashga undaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Johns-Putra, A. *Climate Change and the Contemporary Novel*. Cambridge University Press, 2019. – P. 14-25.
2. Glotfelty, Ch., Fromm, H. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. University of Georgia Press, 1996. – P. 22-30.
3. Atwood, M. *Oryx and Crake*. Bloomsbury Publishing, 2003. – P. 45-60.
4. Ghosh, A. *The Hungry Tide*. HarperCollins, 2004. – P. 112-128.
5. Powers, R. *The Overstory*. W. W. Norton & Company, 2018. – P. 89-105.
6. Buell, L. *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Harvard University Press, 1995. – P. 74-88.
7. Ghosh, A. *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*. University of Chicago Press, 2016. – P. 33-45.
8. Clark, T. *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*. Cambridge University Press, 2011. – P. 201-215.
9. Garrard, G. *Ecocriticism*. Routledge, 2012. – P. 55-70.
10. Heise, U. K. *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*. Oxford University Press, 2008. – P. 130-145.
11. Morton, T. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press, 2013. – P. 18-32.
12. Nixon, R. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Harvard University Press, 2011. – P. 220-235.